सुदूरपश्चिम विश्वविद्यालय

शिक्षाशास्त्र सङ्काय

नेपाली शिक्षा स्नातक कार्यक्रम

पाठ्यांश शीर्षक : पूर्वीय साहित्यशास्त्र

विषय सङ्केत नं. : Nep.Ed.356 | **विषयको प्रकृति :** सैद्धान्तिक

तह : स्नातक | **जम्मा पाठ्यघण्टा :** ३

सत्र : पाँचौं | **शिक्षण घन्टी** : ४८

१. पाठ्यांश परिचय

प्रस्तुत पाठ्यांश शिक्षाशास्त्र सङ्कायको सत्रप्रणाली (आठ सेमेस्टर) मा आधारित बी.एड. कार्यक्रमको नेपाली शिक्षा मूल विषय लिई अध्ययन गर्ने विद्यार्थीहरूका लागि तयार पारिएको हो । यस पाठ्यांशमा पूर्वीय साहित्यशास्त्र/समालोचना सिद्धान्तहरूको परिचयात्मक जानकारी दिने दृष्टिकोण राखिएको छ । यसअन्तर्गत पूर्वीय साहित्य समालोचनाका काव्यहेतु, काव्य प्रयोजन, शब्दशक्ति, रसवाद, ध्वनिवाद, रीतिवाद, वक्रोक्तिवाद, औचित्यवाद, अलङ्कारवाद र छन्दशास्त्र जस्ता साहित्यिक सिद्धान्त र वादहरूको सामान्य अवधारणा दिने लक्ष्य राखिएको छ। यसबाट नेपाली भाषाशिक्षणमा साहित्यशास्त्रीय उपयोग सन्दर्भ पहिल्याउन विद्यार्थीहरूलाई मद्दत पुग्ने अपेक्षा गरिएको छ।

२. साधारण उद्देश्य

यस पाठ्यांशको अध्ययनपछि विद्यार्थीहरू निम्नलिखित साधारण उद्देश्य हासिल गर्न सक्षम हुनेछन् :

क) पूर्वीय दृष्टिले काव्य/साहित्यको परिचय दिई काव्यहेतु, काव्य प्रयोजन, शब्दशक्तिको परिचय र उपयोगिता बताउन,

ख) अलङ्कारवाद र अलङ्कारका प्रकारको परिचय, तिनको वर्गीकरण गरी साहित्यमा प्रयुक्त अलङ्कारहरू पहिचान गर्न,

ग) ध्वनिवाद र रसवादको परिचय दिई र तिनका प्रकारको पहिचान तथा वर्णन गर्न,

ग) रीतिवाद र वक्रोक्तिवादको परिचय दिई तिनका प्रमुख भेदको वर्गीकरण तथा पहिचान गर्न,

ङ) नेपाली भाषामा प्रचलित प्रमुख छन्दहरूको परिचय दिई निर्धारित छन्दमा कविता रचना गर्न ।

३. विशिष्ट उद्देश्य र पाठ्य विषयवस्तुको विवरण

विशिष्ट उद्देश्य	पाठ्यविषय
क) काव्यको परिभाषा दिन, ख) काव्यहेतुको परिचय दिई प्रकार बताउन, ग) काव्य प्रयोजनको वर्णन गर्न, घ) शब्दशक्तिलाई सोदाहरण प्रकाश पार्न, ङ) पाठमा अभिधा, लक्षणा र व्यञ्जना शक्तिको उपयोगिता स्पष्ट पार्न,	**एकाइ एक : पूर्वीय साहित्यशास्त्रमा काव्य : परिभाषा, हेतु, प्रयोजन र शब्दशक्ति (७)** १.१ काव्यसम्बन्धी प्रमुख परिभाषा १.२ काव्यहेतु : प्रतिभा, व्युत्पत्ति र अभ्यास १.३ काव्य प्रयोजन : मम्मटको अभिमत १.४ शब्दशक्ति : अभिधा, लक्षणा र व्यञ्जना १.५ पाठमा अभिधा, लक्षणा र व्यञ्जना शक्तिको उपयोगिता

क) अलङ्कारको परिभाषा बताउन, ख) शब्दालङ्कार र अर्थालङ्कारका निर्धारित भेदको परिचय दिन र घ) 'ऋतुविचार' 'राष्ट्रनिर्माता', जस्ता कृतिबाट निर्धारित अलङ्कारका स्वरूपअनुसारका उदाहरणको खोजी गर्न ।	**एकाइ दुई : अलङ्कारसिद्धान्त (८)** २.१ अलङ्कारको परिभाषा २.२ अलङ्कार भेद २.२.१ शब्दालङ्कार : अनुप्रास, यमक, श्लेष २.३.२ अर्थालङ्कार : उपमा, रूपक, अतिशयोक्ति, उत्प्रेक्षा, दृष्टान्त, अर्थान्तरन्यास, स्वभावोक्ति, समासोक्ति, अप्रस्तुतप्रशंसा २.३ पाठमा अलङ्कारको पहिचान अभ्यास
क) रीतिको परिभाषा दिन, ख) रीतिका प्रकार उल्लेख गरी गुणसँग तिनको सम्बन्ध स्पष्ट पार्न, ग) पाठमा रीतिको पहिचान गर्न घ) वक्रोक्तिको परिभाषा दिन, ङ) वक्रोक्तिका भेदहरूलाई सोदाहरण चिनाउन, च) विभिन्न विधाका पाठमा वक्रोक्तिको पहिचान गर्न,	**एकाइ तीन : रीतिवाद र वक्रोक्तिवाद (१४)** ३.१ रीतिवाद ३.१.१ रीति : परिभाषा ३.१.२ रीतिका प्रकार र गुणसँग तिनको सम्बन्ध वैदर्भी रीति र माधुर्य गुण, पाञ्चाली रीति प्रसाद गुण तथा गौडी रीति र ओज गुण ३.१.३ पाठमा रीतिको पहिचान अभ्यास ३.२ वक्रोक्तिवाद ३.२.१ वक्रोक्तिको परिभाषा ३.२.२ वक्रोक्तिका भेदहरू : वर्णविन्यासवक्रता, पदपूर्वार्धवक्रता, पदपरार्धवक्रता, वाक्यवक्रता, प्रकरणवक्रता, प्रबन्धवक्रता ३.२.३ पाठमा वक्रोक्तिको पहिचान अभ्यास
क) ध्वनिको परिभाषा दिन, ख) ध्वनिका निर्धारित भेदलाई सोदाहरण चिनाउन, ग) पाठमा ध्वनिको पहिचान गर्न, घ) रसको परिभाषा दिन, ङ) नवरसको सोदाहरण वर्णन गर्न, च) रससामग्रीको परिचय दिन छ) रसनिष्पत्तिसम्बन्धी अभिमतको व्याख्या गर्न, ज) रसको साधारणीकरणको परिचय दिन, झ) नेपाली साहित्यका 'पिकदूत' 'ऋतुविचार', 'सुलोचना' 'राजेश्वरी' जस्ता रचनाबाट नवरसका स्वरूपअनुसारका उदाहरणको खोजी गर्न,	**एकाइ चार : ध्वनिवाद र रसवाद (१०)** ४.१ ध्वनिसिद्धान्त ४.१.१ ध्वनिको परिभाषा ४.१.२ ध्वनिका प्रमुख भेद : रसध्वनि, अलङ्कारध्वनि, वस्तुध्वनि ४.१.३ पाठमा ध्वनिको पहिचान अभ्यास ४.२ रससिद्धान्त ४.२.१ रसको परिभाषा ४.२.२ रसका प्रकार ४.२.३ रससामग्री : विभाव, अनुभाव, सञ्चारी भाव, स्थायीभाव ४.२.४ रसनिष्पत्तिको व्याख्या : उत्पत्तिवाद, अनुमितिवाद, भुक्तिवाद, अभिव्यक्तिवाद ४.२.५ रसको साधारणीकरण ४.२.६ रस प्रयोगको पहिचान र अभ्यास
क) छन्दको परिचय दिन, ख) छन्दका आधारभूत तत्त्वहरू बताउन,	**एकाइ पाँच : छन्दपरिचय (९)** ५.१. छन्दको परिचय ५.२. छन्दका आधारभूत तत्त्व : लय, गण, यति, चरण, पङ्क्तिपुञ्ज,

ग) लघुगुरुसम्बन्धी छन्दशास्त्रीय नियमको चर्चा गर्न, घ) छन्दका प्रकारको परिचय दिई निर्धारित छन्दको सोदाहरण स्वरूप बताउन, ङ) नेपाली साहित्यको कविता विधाका कृतिबाट निर्धारित छन्दको स्वरूपअनुसारका उदाहरणको खोजी गर्न	५.३. छन्दका प्रकार ५.३.१ वार्णिक छन्द (लघुगुरुसम्बन्धी नियमसहित) : अनुष्टुप्, इन्द्रवज्रा, उपेन्द्रवज्रा, उपजाति, वंशस्थ, भुजङ्गप्रयात, वसन्ततिलका शिखरिणी, मन्दाक्रान्ता, शार्दूलविक्रीडित ५.३.२ मात्रिक छन्द : चौपाई, दोहा, आर्या ५.३.३ जातीय छन्द : झ्याउरे, सवाई, भजन, देउडा/डेउडा ५.३.४ छन्दका अन्य प्रकार : बहर, रुवाई, हाइकू ५.३.५ मुक्त छन्द/लय : गद्यकविता ५.४. पाठमा छन्दप्रयोगको पहिचान र अभ्यास

४. शिक्षण प्रक्रिया

प्रस्तुत पाठ्यांश मुख्यतः सैद्धान्तिक प्रकृतिको भएकाले यसको शिक्षणमा व्याख्यान, प्रश्नोत्तर, प्रदर्शन, छलफल, परियोजना, पुस्तकालय कार्य, खोज, कक्षा प्रस्तुति जस्ता विभिन्न विधि अवलम्बन गरिनेछ । यसै गरी पाठ्यपुस्तक, सन्दर्भपुस्तक, पाठपत्र, आरेख, तालिका, सूची आदि समेतको उपयोग गरेर योजनावद्ध शिक्षण गर्नमा जोड दिइनेछ । व्याख्यान विधिलाई कमभन्दा कम उपयोग गरी विद्यार्थी सहभागितामूलक शिक्षण कार्यकलापहरूलाई बढी महत्त्व दिइनेछ । शिक्षण कार्यमा यथेष्ट उदाहरणहरूको उपयोगमा र विद्यार्थीहरूको सहभागितामा जोड दिइनेछ । पूर्वीय साहित्यशास्त्रका निर्धारित वाद र सिद्धान्तको सैद्धान्तिक जानकारी दिई तिनको प्रयोगका लागि तत्सम्बन्धी साहित्यिक विधाको अभ्यास गराइनेछ । पाठ्यसामग्री र पाठपत्रहरूको पठन र छलफलमा विशेष ध्यान दिनुपर्नेछ । विद्यार्थीको समूह विभाजन गरी रस, अलङ्कार, वक्रोक्ति, औचित्य, रीति, ध्वनिसम्बन्धी प्रयोग भएका विभिन्न कृतिहरू छनोट गरी विद्यार्थीलाई पहिचान गर्न लगाइनेछ । निर्दिष्ट सिद्धान्तको विश्लेषणमा प्रयोगात्मक पक्षमा बढी जोड दिइनेछ । तत् तत् विषयमा तोकिएका विषयवस्तु तयार पारी कक्षामा प्रस्तुतीकरण गराउनुका साथै अभ्याससमेत गर्न लगाइनेछ ।

५. आन्तरिक मूल्याङ्कन ४०%

पाठ्यांशको आन्तरिक मूल्याङ्कन शिक्षकद्वारा निम्नलिखित गतिविधिहरूको आधारमा सञ्चालन गरिनेछ :

क) कक्षा गतिविधिहरूमा उपस्थिति र सहभागिता : ५+५ = १० अङ्क

ख) मूल्याङ्कन (असाइनमेन्ट) १ : प्रतिबिम्बात्मक टिप्पणीहरू र कक्षा प्रस्तुतीकरण : ५+५=१० अङ्क
(प्रत्येक एकाइको अन्तमा शिक्षकले दिएका २ देखि ४ प्रश्नमा प्रतिबिम्बात्मक टिप्पणीहरू र तीमध्ये कुनै दुईको प्रस्तुतीकरण)

ग) मूल्याङ्कन (असाइनमेन्ट) २ : अध्ययनपत्र, निबन्ध, परियोजना र अन्तर्वार्ता : ५+५ = १० अङ्क

(विद्यार्थीहरूले छानेका तथा शिक्षक एव. अन्तर्वार्ताद्वारा अनुमोदित गरिएका विषयहरूमा तार्किक निबन्ध, अध्ययनपत्र वा परियोजना) परियोजना कार्य गर्न लगाइनेछ । उक्त कार्यका लागि निर्दिष्ट सिद्धान्तको प्रयोगबारे अध्ययनपत्र निर्माण गर्न लगाइनेछ । साथै निर्धारित छन्द र अलङ्कार प्रयोग हुने गरी विभिन्न खाले रचना गर्न विद्यार्थीलाई प्रोत्साहित गरिनेछ ।

(घ) मध्यसत्र परीक्षाः १० अङ्क

६. बाह्य मूल्याङ्कन ६०%

यस पाठ्यांशको सत्रको अन्त्यमा परीक्षा नियन्त्रण कार्यालयले निम्नानुसार बाह्य मूल्याङ्कनमा आधारित लिखित परीक्षा सञ्चालन गर्नेछ :

प्रश्नका प्रकारहरू	सोधिने जम्मा प्रश्नहरू	जवाफ दिनुपर्ने प्रश्नहरूको सङ्ख्या र अङ्कभार	कुल पूर्णाङ्क
समूह 'क' बहुवैकल्पिक	१० ओटा प्रश्न	**१०×१**	**१०**
समूह 'ख' सङ्क्षिप्त उत्तरात्मक	दुइटा अथवासहित ६ ओटा प्रश्न	**६×५**	**३०**
समूह 'ग' लामो उत्तरात्मक	एउटा अथवासहित दुइटा प्रश्न	**२×१०**	**२०**

७ सन्दर्भसामग्री

अधिकारी, हेमाङ्ग राज (२०५०), *पूर्वीय समालोचना सिद्धान्त,* साझा प्रकाशन (सबै एकाइका लागि) ।

खतिवडा, लयप्रसाद (२०७६), *पूर्वीय र पाश्चात्य साहित्य सिद्धान्तको परिचय,* इन्टेलेक्च्युअल (सम्बन्धित एकाइका लागि) ।

ढुङ्गाना, गोविन्दप्रसाद शर्मा (२०३७), *छन्दोहार,* : साझा प्रकाशन (एकाइ पाँचका लागि) ।

पौडेल, माधवप्रसाद (२०६७), *साहित्यशास्त्र, नेपाली समालोचना र शोधविधि,* : विद्यार्थी पुस्तक भण्डार (सबै एकाइका लागि) ।

उपाध्याय, केशव प्रसाद (२०३०), *साहित्य प्रकाश,* साझा प्रकाशन ।

तिवारी, सियाराम (सन् १९९१), *साहित्य शास्त्र और काव्यभाषा,* भूमिका प्रकाशन ।

थापा, मोहनहिमांशु (२०५०), *साहित्य परिचय,* साझा प्रकाशन ।

भण्डारी, पारसमणि र पौडेल, माधवप्रसाद (२०६७), *साहित्यशास्त्र र नेपाली समालोचना,* विद्यार्थी पुस्तक भण्डार ।

शर्मा, मोहनराज र लुइँटेल, खगेन्द्रप्रसाद (२०६१), *पूर्वीय र पाश्चात्य साहित्य सिद्धान्त,* विद्यार्थी पुस्तक भण्डार ।

श्रेष्ठ, ईश्वर कुमार (२०५४), *पूर्वीय एवं पाश्चात्य साहित्य समालोचना : प्रमुख मान्यता, वाद र प्रणाली,* साझा प्रकाशन ।

सिग्द्याल, सोमनाथ (२०२८), *साहित्य प्रदीप,* पुस्तक संसार ।

सुदूरपश्चिम विश्वविद्यालय

शिक्षाशास्त्र सङ्काय

नेपाली शिक्षा कार्यक्रम

पाठ्यांश शीर्षक : भाषिक सिप विकासका लागि विधा शिक्षण

विषय सङ्केत नं. : Nep.Ed.357 **विषयको प्रकृति** : सैद्धान्तिक

तह : स्नातक **जम्मा पाठ्यघण्टा** : ३

सत्र : पाँचौं **शिक्षण घन्टी** : ४८

१. पाठ्यांश परिचय

प्रस्तुत पाठ्यांश शिक्षाशास्त्र सङ्कायको सत्रप्रणाली (आठ सेमेस्टर) मा आधारित बी.एड. कार्यक्रमको नेपाली शिक्षा मूल विषय लिई अध्ययन गर्ने विद्यार्थीहरूका लागि तयार पारिएको हो । पाँच एकाइमा विभाजित यस पाठ्यांशमा नेपाली भाषा शिक्षणका सन्दर्भमा भाषिक सिप विकासका लागि विधाको उपयोग गर्ने र अध्यापन योजना निर्माण गरी प्रयोग गर्न सक्ने प्रयोजनका साथै शिक्षणसम्बन्धी विविध पक्षहरू समावेश गरी शिक्षार्थीहरूमा सैद्धान्तिक र व्यावहारिक सामर्थ्य विकास गर्ने अपेक्षा राखिएको छ ।

२. साधारण उद्देश्य

क) भाषा शिक्षणमा विधा शिक्षणको परिचय दिन,

ख) भाषाशिक्षण र साहित्यशिक्षणमा भिन्नता बताउन,

ग) भाषा शिक्षणका दृष्टिले निर्धारित विधाहरूको शिक्षण प्रयोजन, प्रक्रिया र क्रम वर्णन गर्न

ङ) विभिन्न विधाप्रति रुचि उत्पन्न गर्ने सहकार्यकलापहरूसित परिचित भई आवश्यकताअनुसार तिनको उपयोग गर्न ।

३. विशिष्ट उद्देश्य र पाठ्य विषयवस्तु

विशिष्ट उद्देश्य	पाठ्यवस्तुको विवरण
क) भाषाशिक्षणका दृष्टिले विधाको परिचय दिन,	**एकाइ एकः भाषा शिक्षणका सन्दर्भमा विधा शिक्षणको परिचय(पा.घ.७)**
ख) भाषाशिक्षणमा विधाशिक्षणको आवश्यकता बताउन,	१.१ विधा शिक्षण
	१.१.१ भाषाशिक्षणका दृष्टिले विधाको परिचय
ग) भाषाशिक्षण र साहित्यिक विधाशिक्षणमा भिन्नता देखाउन ।	१.१.२ भाषाशिक्षणमा विधाशिक्षणको आवश्यकता
	१.१.३ भाषाशिक्षण र साहित्यशिक्षणमा भिन्नता
घ) भाषा पाठ्यपुस्तकमा विधाहरूको संयोजनको आवश्यकता बताउन,	१.२ विधाहरूको संयोजन
	१.२.१ भाषा पाठ्यपुस्तकमा विधाहरूको संयोजनको आवश्यकता
ङ) भाषा शिक्षणका आधार सामग्रीका रूपमा	१.२.२ भाषाशिक्षणका आधार सामग्रीका रूपमा विधाहरू

विधाहरूको परिचय दिन, च) विधाशिक्षणका सामान्य र विशेष प्रयोजन बताउन, छ) विधा, विषयवस्तु तथा पाठ्यवस्तुको सम्बन्ध दर्साउन,	१.२.३ विधाशिक्षणका सामान्य र विशेष प्रयोजन १.३ विधा, विषयवस्तु तथा पाठ्यवस्तुको सम्बन्ध
क) भाषा शिक्षणका दृष्टिले कथा, निबन्ध र जीवनी शिक्षणका प्रयोजन, विधि, प्रक्रिया र शिक्षणक्रम बताउन र तदनुरूप शिक्षण गर्न, ख) कविता शिक्षणका प्रयोजन, विधि, शिक्षण प्रक्रिया र शिक्षणक्रम बताउन र सोअनुरूप शिक्षण गर्न, ग) रूपक विधाका विविध उपविधा शिक्षणका प्रयोजन, विधि, शिक्षण प्रक्रिया तथा शिक्षणक्रम पहिचान गरी सोअनुसार शिक्षण गर्न, घ) लेख्य सिप विकासका दृष्टिले चिठी/निवेदन शिक्षणका प्रयोजन शिक्षण प्रक्रिया तथा शिक्षणक्रमको जानकारी दिन र शिक्षणमा उपयोग गर्न, ङ) दैनिकी शिक्षणका प्रयोजनअनुसार शिक्षण प्रक्रिया तथा शिक्षणक्रम बताउन र सोअनुसार शिक्षणगर्न।	**एकाइ दुई : भाषा शिक्षणका दृष्टिले विधाहरूको शिक्षण (पाघं.१६)** ३.१ कथा, निबन्ध र जीवनी शिक्षणका प्रयोजन, विधि, प्रक्रिया र शिक्षणक्रम ३.२ कविता शिक्षणका प्रयोजन विधि, शिक्षण प्रक्रिया र शिक्षणक्रम ३.३ रूपक (संवाद, वादविवाद, मनोवाद, एकाङ्की र वक्तृता) शिक्षणका प्रयोजन, विधि, शिक्षण प्रक्रिया र शिक्षणक्रम ३.४ चिठी/निवेदन शिक्षणका प्रयोजन, शिक्षण प्रक्रिया तथा शिक्षणक्रम ३.५ दैनिकी शिक्षणका प्रयोजन, शिक्षण प्रक्रिया तथा शिक्षणक्रम
क) माध्यमिक तहमा शब्दार्थ शिक्षणको महत्त्व बताउन, ख) शब्दार्थ शिक्षणका तरिकाहरूको वर्णन गर्न र सोअनुसार शिक्षण गर्न, ग) शब्द र अर्थगत सम्बन्ध पहिचान गर्न घ) शब्दार्थ शिक्षणमा शब्दकोशको प्रयोग गर्न ।	**एकाइ तीन : शब्दार्थ शिक्षण (पा.घं.५)** ४.१ शब्दार्थ शिक्षण ४.१.१ माध्यमिक तहमा शब्दार्थ शिक्षणको महत्त्व ४.१.२ शब्दार्थ शिक्षणका तरिकाहरू ४.१.३ शब्द र अर्थगत सम्बन्धहरू ४.१.४ शब्दार्थ शिक्षणका लागि शब्दकोशको उपयोग
क) भाषातत्व (वर्णविन्यास र लेख्यचिह्न तथा शब्दभण्डार) शिक्षणको प्रयोजन, विधि र शिक्षण प्रक्रिया बताउन र सोअनुसार शिक्षण गर्न	**एकाइ चार : भाषातत्त्व शिक्षण (पा.घं.१०)** ४.१ वर्णविन्यास र लेख्यचिह्न शिक्षणको प्रयोजन र शिक्षण प्रक्रिया

ख) कार्यमूलक व्याकरणको परिचय, विशेषता र शिक्षण प्रक्रियाको जानकारी दिन र सोअनुसार शिक्षण गर्न ।	४.२ व्याकरण शिक्षणको प्रयोजन, विधि र शिक्षण प्रक्रिया ४.३ शब्दभण्डार शिक्षणको प्रयोजन, विधि र शिक्षण प्रक्रिया ४.४ कार्यमूलक व्याकरणको परिचय, विशेषता र शिक्षण प्रक्रिया
क) विधाहरूप्रति रुचि संवर्धनात्मक सहकार्यकलाहरूको परिचय दिन, ख) निर्धारित सहकार्यकलापहरूको उद्देश्य तथा प्रयोग प्रक्रिया बताउन र आवश्यकताअनुसार उपयोग गर्न, ग) निर्धारित सहकार्यकलापहरूको प्रयोग अभ्यास गर्न,	**एकाइ पाँचः विधाहरूप्रति रुचि संवर्धनका सहकार्यकलापहरू(पा.घं.१०)** ५.१ विधाहरूप्रति रुचि संवर्धनका सहकार्यकलापको आवश्यकता र महत्त्व ५.२ प्रमुख सहकार्यकलापहरूको परिचय, उद्देश्य तथा प्रयोग प्रक्रिया ५.२.१ साहित्यिक प्रतियोगिता ५.२.२ वक्तृत्व प्रतियोगिता ५.२.३ पत्रिका प्रकाशन ५.२.४ वादविवाद प्रतियोगिता ५.२.५ अन्य (अन्त्याक्षरी प्रतियोगिता, समस्यापूर्ति, शब्दजाल, कवि/ लेखक सम्मेलन, कवि/लेखक जयन्ती, कवि/लेखक समादर, आदि)

४. शिक्षण प्रक्रिया

प्रस्तुत पाठ्यांश मुख्यतः सैद्धान्तिक प्रकृतिको भएकाले यसको शिक्षणमा व्याख्यान, प्रश्नोत्तर, प्रदर्शन, छलफल, परियोजना, पुस्तकालय कार्य, खोज, कक्षा प्रस्तुति जस्ता विभिन्न विधि अवलम्बन गरिनेछ । यसै गरी पाठ्यपुस्तक, सन्दर्भपुस्तक, पाठपत्र, आरेख, तालिकासूची आदि समेतको उपयोग गरेर योजनावद्ध शिक्षण गर्नमा जोड दिइनेछ । व्याख्यान विधिलाई कमभन्दा कम उपयोग गरी विद्यार्थी सहभागितामूलक शिक्षण कार्यकलापहरूलाई बढी महत्त्व दिइनेछ । शिक्षण कार्यमा यथेष्ट उदाहरणहरूको उपयोगमा र विद्यार्थीहरूको सहभागितामा जोड दिइनेछ । भाषिक सिप विकाससम्बन्धी सैद्धान्तिक जानकारी दिई त्यसको प्रयोगका लागि तत्सम्बन्धी पक्षमा अभ्यास गराइनेछ । साथै पाठ्यसामग्री र पाठपत्रहरूको पठन र छलफलमा विशेष ध्यान दिनुपर्नेछ । विद्यार्थीहरूलाई भाषिक सिप विकाससम्बन्धी विभिन्न विधाका कृतिको विश्लेषणका लागि प्रयोगात्मक पक्षमा बढी जोड दिइनेछ । तत् तत् विषयमा तोकिएका विषयवस्तु तयार पारी कक्षामा प्रस्तुतीकरण गराउनुका साथै अभ्याससमेत गर्न लगाइनेछ ।

५. आन्तरिक मूल्याङ्कन ४०%

यस पाठ्यांशको आन्तरिक मूल्याङ्कन शिक्षकद्वारा निम्न गतिविधिहरूको आधारमा सञ्चालन गरिनेछ :

क) कक्षा गतिविधिहरूमा उपस्थिति र सहभागिता : ५+५ = १० अङ्क

ख) मूल्याङ्कन (असाइनमेन्ट) १ : प्रतिबिम्बात्मक नोट र कक्षा प्रस्तुतीकरण : ५+५ =१० अङ्क
(प्रत्येक एकाइको अन्तमा शिक्षकले दिएका २ देखि ४ प्रश्नमा प्रतिबिम्बात्मक टिप्पणीहरू र तीमध्ये कुनै दुईको प्रस्तुतीकरण)

ग) मूल्याङ्कन (असाइनमेन्ट) २ : अध्ययनपत्र, निबन्ध, परियोजना र अन्तर्वार्ता : ५+५ = १० अङ्क
(विद्यार्थीहरूले छानेका तथा शिक्षक एव. अन्तर्वार्ताद्वारा अनुमोदित गरिएका विषयहरूमा तार्किक निबन्ध, अध्ययनपत्र वा परियोजना)परियोजना कार्य गर्न लगाइनेछ। उक्त कार्यका लागि निर्दिष्ट सिपसम्बन्धी अध्ययनपत्र निर्माण गर्न लगाइनेछ।

घ) मध्यसत्र परीक्षाः १० अङ्क

६. बाह्य मूल्याङ्कन ६०%

यस पाठ्यांशको सत्रको अन्त्यमा परीक्षा नियन्त्रण कार्यालयले निम्नानुसार बाह्य मूल्याङ्कनमा आधारित लिखित परीक्षा सञ्चालन गर्नेछ :

प्रश्नका प्रकारहरू	**सोधिने जम्मा प्रश्नहरू**	**जवाफ दिनुपर्ने प्रश्नहरू को सङ्ख्या र अङ्कभार**	**कुल पूर्णाङ्क**
समूह 'क' बहुवैकल्पिक	१० ओटा प्रश्न	**१०×१**	**१०**
समूह 'ख' सङ्क्षिप्त उत्तरात्मक	दुइटा अथवासहित ६ ओटा प्रश्न	**६×५**	**३०**
समूह 'ग' लामो उत्तरात्मक	एउटा अथवासहित दुइटा प्रश्न	**२×१०**	**२०**

७. सन्दर्भपुस्तक

अधिकारी, हेमाङ्गराज (२०६७), *नेपाली भाषा शिक्षण,* विद्यार्थी पुस्तक भण्डार।

कोली, जोआन र स्लेटर, स्टिफेन (इ.१९८७), *लिटरेचर इन द ल्याङ्ग्वेज क्लासरुम,* क्याम्ब्रिज युनिभर्सिटी प्रेस।

घिमिरे, दिनेश (२०७७), *भाषिक विधा शिक्षण : प्रयोजन र प्रक्रिया,* इन्टेलेक्चुअल्स बुक प्यालेस।

पाण्डेय, रामशकल, *हिन्दी शिक्षण,* विनोद पुस्तक भण्डार।

पौडेल, माधवप्रसाद (२०७०), *भाषिक विधा शिक्षण,* विद्यार्थी पुस्तक प्रा.लि.।

भण्डारी, पारसमणि, *भाषा र साहित्य शिक्षणका केही पक्ष,* वाणी प्रकाशन।

मङ्गल, उमा (२००३), *हिन्दी शिक्षण,* आर्य बुक डिपो।

लम्साल, रामचन्द्र (२०७७), *विधा शिक्षण,* सनलाइट पब्लिकेसन।

लाजर, गिलियन (इ. १९९३), *लिटरेचर एन्ड ल्याङ्ग्वेज टिचिङ्, क्याम्ब्रिज* : क्याम्ब्रिज युनिभर्सिटी प्रेस।

शर्मा, केदारप्रसाद र पौडेल, माधवप्रसाद (२०६७), *नेपाली भाषा र साहित्यशिक्षण,* विद्यार्थी पुस्तक भण्डार।

सुदूरपश्चिम विश्वविद्यालय

शिक्षाशास्त्र सङ्काय

नेपाली शिक्षा स्नातक कार्यक्रम

पाठ्यांश शीर्षक : नेपाली निबन्ध, लोकसाहित्य र बालसाहित्य

विषय सङ्केत नं. : Nep.Ed.358

तह : स्नातक

सत्र : पाँचौँ

विषयको प्रकृति : सैद्धान्तिक

जम्मा पाठ्यघण्टा : ३

शिक्षण घन्टी : ४८

१. पाठ्यांश परिचय

प्रस्तुत पाठ्यांश शिक्षाशास्त्र सङ्कायको सत्रप्रणाली (आठ सेमेस्टर) मा आधारित बी.एड. कार्यक्रमको नेपाली शिक्षा मूल विषय लिई अध्ययन गर्ने विद्यार्थीहरूका लागि तयार पारिएको हो । यस पाठ्यांशमा नेपाली निबन्ध, लोकसाहित्य तथा बालसाहित्यका सिद्धान्तहरूको परिचयात्मक जानकारी र तत् तत् विषयसम्बन्धी प्रतिनिधिमूलक विधाहरूको आस्वादन एवम् विश्लेषण गर्ने दृष्टिकोण राखिएको छ । यसअन्तर्गत निबन्धका सैद्धान्तिक पक्ष र विकासक्रम र प्रतिनिधि निबन्धकारको परिचयका साथै निर्धारित निबन्धको आस्वादन तथा लोकसाहित्य र बालसाहित्यका सैद्धान्तिक पक्षका साथै प्रतिनिधिमूलक विधाको आस्वादन गरी ती विधाप्रति रुचि जगाउने लक्ष्य राखिएको छ । यसबाट नेपाली निबन्ध, लोकसाहित्य र बालसाहित्यसम्बन्धी शिक्षणमा उक्त पक्षको उपयोग सन्दर्भ पहिल्याउन विद्यार्थीहरूलाई मद्दत पुग्ने अपेक्षा गरिएको छ ।

२. साधारण उद्देश्य

यस पाठ्यांशको अध्ययनपछि विद्यार्थीहरू निम्नलिखित साधारण उद्देश्य हासिल गर्न सक्षम हुनेछन् :

क) निबन्धको सैद्धान्तिक परिचय दिई विकासक्रम पहिल्याउन,
ख) विधातत्त्वका आधारमा निबन्धहरूको व्याख्या विश्लेषण गर्न,
ग) लोकसाहित्यका विधाको सैद्धान्तिक परिचय र विशेषता बताउन,
घ) नेपाली लोकसाहित्यका विधाका निर्धारित पाठको विश्लेषण गर्न,
ङ) बालसाहित्यको सैद्धान्तिक चिनारी दिई नेपाली बालसाहित्यका विधागत निर्धारित पाठहरूको विश्लेषण गर्न ।

३. विशिष्ट उद्देश्य र पाठ्य विषयवस्तुको विवरण

विशिष्ट उद्देश्य	**पाठ्यवस्तुको विवरण**
क) निबन्धको परिचय र परिभाषा बताउन, ख) निबन्ध विधाको स्वरूप निर्धारण गर्न, ग) निबन्धका तत्त्वहरूको परिचय दिन र घ) निबन्धको वर्गीकरण गरी प्रकार छुट्याउन ङ) आधुनिक नेपाली निबन्धको पृष्ठभूमिको व्याख्या गर्न, च) आधुनिक नेपाली निबन्धका प्रमुख मोड र तिनका	**एकाइ एक : निबन्धको सैद्धान्तिक परिचय र विकासक्रम** (९घन्टी) १.१ निबन्धको सैद्धान्तिक स्वरूप १.१.१ निबन्धको विधागत स्वरूपको परिचय र परिभाषा १.१.२ निबन्धका विधागत तत्त्व : शीर्षक, विषयवस्तु, विचार वा भाव, उद्देश्य, भाषाशैली १.१.३ निबन्धको वर्गीकरण : आत्मपरक र वस्तुपरक, भावप्रधान र विचारप्रधान तथा विवरणात्मक र वर्णनात्मक । १.२ नेपाली निबन्धको विकासक्रम १.२.१ आधुनिक नेपाली निबन्धको पृष्ठभूमि १.२.२ आधुनिक नेपाली निबन्धको विकासक्रमका चरणगत धारा र

प्रवृत्तिगत विशेषताहरूको परिचय दिन	तिनका प्रवृत्तिहरू
क) निर्धारित निबन्धकारहरूको परिचय र तिनका निबन्धगत प्रवृत्तिहरूको वर्णन गर्न, ख) निर्दिष्ट निबन्धहरूको तत्वगत आधारमा विवेचना गर्न, घ) निर्धारित निबन्धहरूका विशिष्ट पङ्क्तिहरूको ससन्दर्भ व्याख्या गर्न ।	**एकाइ दुई : प्रमुख नेपाली निबन्धकार र तिनका निबन्धको अध्ययन** (१० घन्टी) २.१ प्रमुख निबन्धकारका प्रवृत्ति र तिनका निबन्धको तत्त्वगत विश्लेषण तथा विशिष्ट पङ्क्तिको सप्रसङ्ग व्याख्या २.१.१ लक्ष्मीप्रसाद देवकोटा : शिक्षा २.२.२ शङ्कर लामिछाने : जीवन एक प्राध्यापक २.२.३ भैरव अर्याल : भान्सा भो हजुर ? २.२.४ तारानाथ शर्मा : बैकिनीका आँशुमा बग्छ बयलपाटा २.२.५ डी. पी भण्डारी : यो धर्ती त्यो आकाश २.२.६ लोकेन्द्रबहादुर चन्द : कुर्सी
क) नेपाली लोकसाहित्यको परिचय र परिभाषा दिन, ख) नेपाली लोकसाहित्यका विशेषताहरू बताउन, ग) नेपाली लोकसाहित्यका विधाहरूको वर्गीकरण गर्न, घ) नेपाली लोकगीतका प्रकारहरूको परिचय दिन, ङ) नेपाली लोकगाथाका प्रमुख प्रकारहरू पहिचान गरी तिनको परिचय दिन, च) नेपाली लोककथाहरूको परिचय दिन,	**एकाइ तीन : नेपाली लोकसाहित्यको अध्ययन** (१० घन्टी) ३.१ लोकसाहित्यको परिचय र परिभाषा ३.२ लोकसाहित्यका विधाहरूको वर्गीकरण : लोकगीत र बाललोकगीत बालनिबन्ध लोककथा, लोकगाथा, लोकनाटक, उखानटुक्का र गाउँखाने कथा ३.३ नेपाली लोकगीतका प्रकार : प्रार्थनागीत, संस्कारगीत, पर्वगीत, श्रमगीत, बाह्रमासे, न्याउल्या तथा देउडा, दोहोरी, सँगिनी र चुड्का ३.४ नेपाली लोकगाथाका प्रमुख प्रकार : कर्खा, भारत, सवाई र चाँचरी ३.५ नेपाली लोककथा : पौराणिक कथा, परीकथा र दन्त्यकथा
क) निर्धारित लोकसाहित्यिक विधाहरूको आस्वादन गरी व्याख्या विश्लेषण गर्न ।	**एकाइ चार : प्रतिनिधिमूलक नेपाली लोकसाहित्यिक विधाहरूको विश्लेषण** (१० घन्टी) ४.१ रिपु मल्लकी चाँचरी (देवकान्त पन्तद्वारा लिखित डोटेली लोकसाहित्यबाट) को आस्वादन र विश्लेषण ४.२ केसीलडाको कथा, ढिक्री र बाँसुरीको कथा (सुदूरपश्चिमका बातबाट) को आस्वादन र विश्लेषण ४.३ न्याउल्या, ओ बाज झुम्रेली बाज, दाडिम चौका, राईझुमा, जौपात लोकभाकाको परिचय र प्रयोगात्मक अभ्यास
क) नेपाली बालसाहित्यको परिचय र परिभाषा दिन, ख) नेपाली बालसाहित्यको विकास र परम्परा पहिल्याउन, ग) नेपाली बालसाहित्यका विधाहरूको वर्गीकरण गरी तिनको परिचय प्रस्तुत गर्न, घ) निर्धारित बाल साहित्यका विधाहरूको आस्वादन गरी तत्त्वगत आधारमा विश्लेषण विश्लेषणगर्न ।	**एकाइ पाँच : नेपाली बालसाहित्यको अध्ययन** (९ घन्टी) ५.१ बालसाहित्यको सैद्धान्तिक परिचय ५.१.१ बालसाहित्यको परिचय र परिभाषा ५.१.२ बालसाहित्यका विधा (बालकविता, बालकाव्य, बालकथा, बालउपन्यास, बालनाटक र बाललोकगीत ५.२ निर्धारित बाल कृतिहरूको आस्वादन र विश्लेषण ५.२.१ माधव घिमिरे : पम्फा मैयाँको कथा (कविता) ५.२.२ कृष्णप्रसाद पराजुली : सुनकेस्रा (बालकथा) ५.२.३ दुर्गालाल श्रेष्ठ : सन्तको छाता (बालकाव्य)

४. शिक्षण प्रक्रिया

प्रस्तुत पाठ्यांश मुख्यतः सैद्धान्तिक प्रकृतिको भएकाले यसको शिक्षणमा व्याख्यान, प्रश्नोत्तर, प्रदर्शन, छलफल, परियोजना, पुस्तकालय कार्य, खोज, कक्षा प्रस्तुति जस्ता विभिन्न विधि अवलम्बन गरिनेछ । यसै गरी पाठ्यपुस्तक, सन्दर्भपुस्तक, पाठपत्र, आरेख, तालिका, सूची आदि समेतको उपयोग गरेर योजनावद्ध शिक्षण गर्नमा जोड दिइनेछ । व्याख्यान विधिलाई कमभन्दा कम उपयोग गरी विद्यार्थी सहभागितामूलक शिक्षण कार्यकलापहरूलाई बढी महत्त्व दिइनेछ । शिक्षण कार्यमा यथेष्ट उदाहरणहरूको उपयोगमा र विद्यार्थीहरूको सहभागितामा जोड दिइनेछ । निबन्धको सैद्धान्तिक जानकारी दिई निर्दिष्ट निबन्धको आस्वादन र प्रयोगका लागि तत्सम्बन्धी प्रयोगको लागि निबन्ध विधा लेखनको अभ्यास गराइनेछ । साथै पाठ्यसामग्री र पाठपत्रहरूको पठन र छलफलमा विशेष ध्यान दिनुपर्नेछ । लोकसाहित्यको अध्ययन अध्यापनका लागि सैद्धान्तिक पक्षका साथै स्थानीय स्तरमा प्रचलित लोकसाहित्य र बालसाहित्यसम्बन्धी विधाको खोजी गर्नका लागि विद्यार्थीको समूह विभाजन गरी क्षेत्रकार्यमा सहभागी गराउनुपर्नेछ । स्थानीय देउडा गायक/खेलाउडा, लोकसाहित्यका जानकार व्यक्तिलाई बोलाई अतिथि कक्षा लिन लगाइनेछ साथै विद्यार्थीलाई निर्दिष्ट विधाका व्यक्तिसँग साक्षात्कार गराइनेछ । विश्लेषणमा प्रयोगात्मक पक्षमा बढी जोड दिइनेछ । क्षेत्रकार्यबाट लोककथा, लोकगीत, सवाई लहरी, लोकगाथा आदि सङ्कलन गर्न लगाई कक्षामा प्रस्तुतीकरण गराउनुका साथै अभ्याससमेत गर्न लगाइनेछ ।

५. आन्तरिक मूल्याङ्कन ४०%

यस पाठ्यांशको आन्तरिक मूल्याङ्कन शिक्षकद्वारा निम्न गतिविधिहरूको आधारमा सञ्चालन गरिनेछ :

क) कक्षा गतिविधिहरूमा उपस्थिति र सहभागिता : ५+५ = १० अङ्क

ख) मूल्याङ्कन (असाइनमेन्ट) १ : प्रतिबिम्बात्मक टिप्पणीहरू र कक्षा प्रस्तुतीकरण : ५+५=१० अङ्क
(प्रत्येक एकाइको अन्तमा शिक्षकले दिएका २ देखि ४ प्रश्नमा प्रतिबिम्बात्मक टिप्पणीहरू
र तीमध्ये कुनै दुईको प्रस्तुतीकरण)

ग) मूल्याङ्कन (असाइनमेन्ट) २ : अध्ययनपत्र, निबन्ध, परियोजना र अन्तर्वार्ता : ५+५ = १० अङ्क
(विद्यार्थीहरूले छानेका तथा शिक्षक एव. अन्तर्वार्ताद्वारा अनुमोदित गरिएका विषयहरूमा तार्किक
निबन्ध, अध्ययनपत्र वा परियोजना कार्य गर्न लगाइनेछ । परियोजना कार्यका लागि निबन्धलेखनका
साथै लोकसाहित्यिक र बालसाहित्यिक विधामा क्षेत्रकार्य गराई तत्सम्बन्धी अध्ययनपत्र निर्माण गर्न लगाइनेछ ।

(घ) मध्यसत्र परीक्षाः १० अङ्क

६. बाह्य मूल्याङ्कन ६०%

यस पाठ्यांशको सत्रको अन्त्यमा परीक्षा नियन्त्रण कार्यालयले निम्नानुसार बाह्य मूल्याङ्कनमा आधारित लिखित परीक्षा सञ्चालन गर्नेछ :

प्रश्नका प्रकारहरू	सोधिने जम्मा प्रश्नहरू	जवाफ दिनुपर्ने प्रश्नहरूको सङ्ख्या र अङ्कभार	कुल पूर्णाङ्क
समूह 'क' बहुवैकल्पिक	१० ओटा प्रश्न	**१०×१**	**१०**
समूह 'ख' सङ्क्षिप्त उत्तरात्मक	दुइटा अथवासहित ६ ओटा प्रश्न	**६×५**	**३०**
समूह 'ग' लामो उत्तरात्मक	एउटा अथवासहित २ ओटा प्रश्न	**२×१०**	**२०**

७. पाठ्यसामग्री तथा सन्दर्भसामग्री

क) पाठ्यसामग्री

अर्याल, भैरव (२०२८), *इतिश्री,* कौवा प्रकाशन ।

उपाध्याय, भीमकान्त (सन् १९९९), सवाई र लहरी काव्य सङ्ग्रह, साहित्य अकादमी (निर्धारित अंश)

घिमिरे, माधव (२०६९), *बिजुले र बिजुला,* साझा प्रकाशन (निर्धारित अंश) ।

थापा, धर्मराज र सुवेदी, हंसपुरे (२०४१), *नेपाली लोकसाहित्यको विवेचना,* पाठ्यक्रम विकास केन्द्र त्रिवि (निर्धारित अंश) ।

देवकोटा, लक्ष्मीप्रसाद (२०६७), *लक्ष्मी निबन्ध सङ्ग्रह (साझा प्रकाशन १८ औँ सं),* साझा प्रकाशन ।

लामिछाने, शङ्कर (२०५९), *शङ्कर लामिछानेका निबन्ध,* साझा प्रकाशन ।

शर्मा, तारानाथ (सम्पा) (२०३९), *नेपाली निबन्धका पच्चिस वर्ष,* नेपाल राजकीय प्रज्ञा प्रतिष्ठान ।

पन्त, देवकान्त (२०३२), *डोट्याली लोकसमहित्य,* त्रिवि नेपाल र एसियाली अध्ययन संस्थान ।

पराजुली, कृष्णप्रसाद (२०४५) *सुनकेस्रा,* रत्न पुस्तक भण्डार ।

बन्धु, चूडामणि (२०६६), *नेपाली लोकसाहित्य,* एकता बुक्स हाउस ।

भण्डारी, डी.पी. (२०६९), *त्यो धर्ती त्यो आकाश,* रैका पब्लिकेशन प्रा.लि. ।

शाह, प्रेमा (२०४३) *आनन्दको आविष्कार,* रत्नपुस्तक भण्डार ।

श्रेष्ठ, दुर्गालाल (२०६८), *सन्तको छाता,* एकता प्रकाशन ।

सुदूरपश्चिम विश्वविद्यालय (२०८०) *सुदूरपश्चिमका बात,* भाषा, साहित्य तथा संस्कृति अध्ययन केन्द्र सुपवि (निर्धारित अंश) ।

सन्दर्भसामग्री

अवस्थी, महादेव (२०६५) *बालसाहित्यका विधा र तिनको लेखन प्रक्रिया,* एकता प्रकाशन ।

उपाध्याय, कृष्णदेव (सन् २००८), *लोकसाहित्य की भूमिका,* साहित्य भवन प्रा. लि. ।

उपाध्याय, यज्ञराज (२०८०). *कालीकर्णालीको लोकसाहित्य र संस्कृति.* बुकहिल प्रकाशन ।

पराजुली, मोतीलाल (२०४९), *नेपाली लोकगाथा,* स्वयं ।

प्रधान, प्रमोद (२०००) *नेपाली बालसाहित्यको इतिहास,* बगर फाउन्डेसन ।

भण्डारी, पारसमणि (२०६३), *निबन्धगत विवेचना,* विद्यार्थी पुस्तक भण्डार ।

रिसाल, राममणि (२०६०), *नेपाली निवन्ध र निवन्धकार,* साझा प्रकाशन ।

लुइँटेल, खगेन्द्रप्रसाद (२०६०), *निबन्ध सिद्धान्त र नेपाली निबन्धको इतिहास* ने.रा.प्र.प. ।

शर्मा, गोपीकृष्ण (२०४४), *नेपाली निबन्ध परिचय,* रत्न पुस्तक भण्डार ।

श्रेष्ठ, रमेश (२०३५), *नेपाली निबन्धका प्रवृत्ति,* साझा प्रकाशन ।

सुवेदी, अभि (सम्पा.) (२०५५), *समकालिन नेपाली निवन्ध,* ने.रा.प्र.प. ।